

ВСТУП

За роки незалежності України гостро постало питання окреслення моделі майбутнього розвитку її Церков й нації. Хто ми? Чого прагнемо? Таким чином виникає необхідність окреслити власну ідентичність. Минуле постає для людини чи народу точкою відліку, коренем її існування, призою переосмислення свого теперішнього та окресленням шляху у майбутнє. Важливе місце має поняття «ідея», яке є виразом світогляду, відбиттям дійсності у людській свідомості та виражає ставлення її до навколишнього світу. Протягом останніх років в середовищі українських церковних кіл зауважується зацікавлення «київською ідеєю». Адже Київ належить до числа найдавніших міст України, в минулому це – княжа столиця, і з ним пов'язують ідею «Святого Міста», «священного приємства», «хрещальної купелі». Протягом століть він зумів зберегти свою особливу духовну місію. Саме цим пояснюється вибір теми нашої дипломної роботи: «Київ – Другий Єрусалим. Розвиток ідеї та екуменічне значення». Вважаємо, що обрана нами тема зацікавить кожного, кому не байдужа історія та перспективи українського народу та його Церкви. Об'єктом нашого дослідження є давньоруська ідея «Київ – Другий Єрусалим», виникнення, розвиток та екуменічне значення якої ми маємо на меті прослідкувати. Хронологічні рамки цього дослідження охоплюють проміжок від зародження Давньоруської держави до сучасності. Водночас слід зауважити, що через неможливість охопити в межах цієї дипломної роботи увесь спектр питань, ми звернемо увагу на позицію представників Українських Церков, які, ставлячи ідею «Київ – Другий Єрусалим» в центрі пошуку церковної та національної ідентичності, вірять, що саме вона має достатній потенціал для становлення та консолідації нації, утвердження помісності окремих Церков й відновлення єдності Київської Церкви. Сподіваємося, що ця праця виконає своє основне завдання – поглибить зацікавлення ідеєю «Київ – Другий Єрусалим», а через неї – духовною спадщиною українського народу та Церкви.

Наша дипломна праця має наступну структуру: вступ, два розділи, висновки, список використаної літератури.

У першому розділі ми розглянемо процес формування Давньоруської держави; утвердження статусу Києва як політичної столиці Русі; християнізацію Києва, завдяки якій він укріпився як сакральний центр Русі та ще один центр християнського (православного) світу. Також з'ясуємо, яку роль в цих процесах відіграла ідея «Київ – Другий Єрусалим», що була почернута з біблійних джерел, зокрема із запозиченого мотиву святості Міста. Тому, з об'єктивних причин, ми не зможемо оминати літературні пам'ятки, топографію та містобудівну програму столиці Русі, які мають стосунок до обраної нами теми. Простежимо також історичну долю давньоруської ідеї.

У другому розділі намагатимемося представити та проаналізувати позиції Українських Церков стосовно ідеї Києва. При цьому ми зосередимося на так званих традиційних Церквах, тобто УПЦ МП, УПЦ КП, УАПЦ та УГКЦ, які часто також називають Церквами Свято-Володимирового Хрещення. Саме їх вважають носіями київської традиції, частиною спадщини якої є ідея, що ми досліджуємо.

Наприкінці дипломної роботи спробуємо підвести підсумки, порівнявши та синтезувавши тези і твердження, висловлені у літературі, підібраній для дослідження.

У нашому дослідженні ми застосували наступні методи:

1) аналіз, за допомогою якого були досліджені джерела: «Повість минулих літ», «Слово про Закон і Благодать», «Пам'ять і похвала князю руському Володимирі» Якова Мніха, а також кілька церковних документів XVI ст., монографічне дослідження Володимира Рички та праця Наталії Яковенко «Паралельний світ (Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – XVII ст.)»;

2) синтез, який допоміг нам зібрати та згрупувати результати аналізу та здійснити дане дослідження;

3) порівняння, завдяки якому ми намагались вивести саме поняття ідеї «Київ – Другий Єрусалим», прослідкувати її розвиток та проаналізувати сучасний етап існування (вивчення) концепції.

Бібліографія нашого дослідження пояснюється його специфікою. З огляду на недостатню опрацьованість обраної проблематики було досить важко підібрати необхідну літературу. Існує небагато серйозних досліджень цієї тематики. За винятком солідної монографії В. Рички ми використовували в основному статті з різних періодичних видань та профільних веб-сайтів. У процесі підготовки першого розділу ми спиралися на первинні джерела – літературні пам'ятки доби Київської Русі. Серед вторинних джерел варто виокремити праці таких авторів, як В. Рички, Р. Демчук, Ю. Завгородного, С. Кримського, Н. Нікітенко, О. Русиної Н. Яковенко, П. Саса, С. Плохія, И. Данілевського, С. Аверінцева.

В другій частині ми використовували в основному звернення, грамоти, декрети, послання, листи, проповіді представників духовенства Церков Свято-Володимирового Хрещення. Варто зауважити, що зі сторони Православних Церков України існує багатший бібліографічний матеріал, аніж зі сторони Української Греко-Католицької Церкви. Зокрема УПЦ МП представила дослідження історичного екскурсу, авторами яких є Митрополит Володимир («Пам'ять про Новий Єрусалим: Київська традиція») та Єпископ Переяслав-Хмельницький Олександр Драбинко («Киев – Новый Иерусалим. К очеркам о киевской градософии»). Офіційна позиція УАПЦ виражена у Зверненні Архієрейського Собору від 16 липня 2010 року Божого. УПЦ КП вносить свою частку через популяризацію цієї ідеї в суспільстві. Відносно УГКЦ, то ми зауважили, що на час появи цього дослідження, вона ще не представила цілісного бачення ідеї «Київ – Другий Єрусалим», а тому існують тільки принагідні згадки про неї у посланнях, зверненнях та проповідях.

Переклади текстів зі стародавніх та сучасних мов, за винятком окремо зазначених, здійснені автором.

Деякі пояснення щодо термінологічного апарату, використаного у цій дипломній роботі, наводимо нижче.

Під словосполученням «Київська Церква» ми маємо на увазі помісну Церква з центром у Києві, яка виникла в X ст., на території Русі, її ще називають Київською митрополією.

Терміни «київське християнство», «київська традиція» й інші похідні від них означають ті реалії, які своїм джерелом мають Володимирове Хрещення та відносяться до Київської Церкви.

Термін «ідея Києва» позначає уявлення про місто Київ, зокрема його роль як чинника централізації в політичному, культурному та духовному житті; часто цей термін також виступає синонімом ідеї «Київ – Другий Єрусалим».

Вислів «київська ідея» в ширшому сенсі означає «ідею Києва», «київське християнство»,

«київську традицію», а у вузчому – концепцію «Київ – Другий Єрусалим».

Під терміном «нез'єдинений» слід розуміти вірних Київської Церкви, які не прийняли берестейського церковного з'єднання 1595-1596 рр. і перебувають поза єдністю з Римською Церквою.

Термін «православний» на цьому етапі свого існування є досить дискусійним, і немає одностайної згоди щодо його значення. В нашій праці це поняття є конфесійним та використовується для позначення Церков, які перебувають поза єдністю з Вселенським (Римським) Архиєреєм.

Поняття «руський» і похідні позначає все те, що стосується народу, культури та традицій, які мають відношення до Київської Русі.

Наша праця не претендує на повне наукове висвітлення тематики, а є лише спробою з'ясувати значення ідеї «Київ – Другий Єрусалим» та подати у науковому світлі стан сучасного її обговорення.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Ідея «Київ – Другий Єрусалим» використовувалася давньоруськими літописцями як ідеологічна основа для їхньої молоді держави. Вона поширювалася на внутрішньослов'янський простір, а пізніше виходила на міжнародну арену.

Риси святості та богообраності Києва зародилися та почали окреслюватися ще в період формування Русі, яка утворилася як результат об'єднання слов'янських племен. Це забезпечувало цілісність та єдність молоді Руської держави. Уже в цей час символом єдності Русі стала її столиця Київ – політичний центр слов'янських племен. Цей статус за містом був закріплений ще у відомому вислові князя Олега: «Хай буде се мати городам руським». Згодом, внаслідок політики князя Володимира, Київ перетворився у сакральний центр Русі, адже у ньому побудували пантеон слов'янських богів. Проте незабаром, внаслідок прийняття Хрещення та процесу християнізації на місці

язичницьких капищ постали християнські храми, і Київ відтоді почав набирати ознак християнського міста. Тож для преображення столиці та держави церковні мислителі застосували ідею Святого Міста. Так розпочався новий, вже християнський, відлік в історії Русі та Києва.

Осмислена кризь призму християнства, давньоруська ідея віднайшла своє вираження у літературній спадщині Русі та у містобудівній програмі Києва. Джерелом став Єрусалим, що у світогляді юдеїв був містом, в якому перебуває Бог. Це служило знаком союзу та богообраності Ізраїля. Подібним чином сприймалася столиця Візантійської імперії – Константинополь. Називаючи свою столицю Другим (Новим) Єрусалимом, візантійці обґрунтовували існування своєї ойкумени та власні намагання створити християнську імперію, яка була б втіленням Божого Царства на землі. Єрусалимська спадщина також була аргументом на користь їхньої богообраності. Тож не дивно, що і Русь, яка вийшла за межі свого культурного простору та зустрілася з високорозвиненою, в цей час, Візантійською імперією, перейняла подібні мотиви, що забезпечували її подальший розвиток та допомогли закріпитися на міжнародній арені, на яку Давньоруська держава недавно вийшла. Опираючись на досвід своїх сусідів, русичі по-своєму сприймали, переживали та втілювали ідею Другого Єрусалиму.

Об'єктом, на який вони спрямували свої творчі сили була їхня столиця, яка набирала сил і розквіту. Єрусалимськість Києва відображалася у тогочасних спорудах: Золотих воротах, Соборі Святої Софії-Премудрості Божої та інших.

Творче втілення єрусалимської ідеї, її «інкультурація» в життя руського народу увінчали змагання попередніх поколінь та породжували уявлення про Русь як богообрану, святую землю. Завдяки цьому Київ як Другий, вже Руський, Єрусалим не зник з пам'яті давньоруського народу та наступних поколінь, служачи для них точкою відліку їхньої історії та запорукою існування. Тож не дивно, що й пізніше Київ привертав до себе погляди. Прикладом є період XVI–XVII століть, коли зацікавлення «київською ідеєю» виникло в середовищі нез'єдиненої Київської Церкви. За допомогою концепції «Київ – Другий Єрусалим», лідери нез'єдиненої Київської митрополії, намагалися обґрунтувати правосильність існування їхньої ієрархії. Саме в цей період зауважуємо розвиток ідеї через наділення її вже своїми рідними, руськими, рисами. Київ почали називати Руським Сіоном чи Єрусалимом. Разом з цим статусом нез'єдинені владики виводили з ідеї «Київ – Другий Єрусалим» уявлення про Київ як Матір Руського Хрещення. Таким чином Руський Єрусалим (тобто Київ) ставав в основі буття, існування руського народу, підставою для відновлення його державності та скелею, на якій будувала свій фундамент недавно виникла гілка Київської Церкви.

Пізніше ідея Києва допомогла русичам-українцям вистояти в історичному та культурному змаганні народів, переживши довгий період бездержав'я та окупації. Тому цілком закономірним є звернення погляду сучасної церковної еліти до святості Києва-Другого Єрусалима та підкреслення зв'язку з ним.

Треба зауважити, що в умовах сучасного осмислення та обговорення давньоруська ідея «Київ – Другий Єрусалим» не є чітко окреслена та вибудувана як цілісна концепція. Звертаючись до неї, ієрархи Українських Церков Володимирового Хрещення використовують історично-культурний підхід. Досліджуючи ідею «Київ – Другий Єрусалим», зокрема її історію, ієрархи Українських Православних та Української Греко-Католицької Церков торкаються питання свого історичного коріння. Актуальною постає проблема пошуку власної ідентичності кожної з Церков, що останніми роками є предметом широкої дискусії. Проаналізувавши позицію церковних лідерів, можемо ствердити, що свою церковну тотожність вони вбачають у Свято-Володимировому корінні. Вони тісно пов'язують ідею «Київ – Другий Єрусалим» з Володимировим Хрещенням, повертаючи таким чином Києву статус Хрещальної купелі не лише українського, але й інших слов'янських народів.

Прихильники «київської ідеї» вірять, що через усвідомлення Церквами свого Свято-Володимирового кореня, з'явиться можливість консолідації українського суспільства та відновиться єдність Церков. Від розуміння церковної ідентичності, закоріненої у Свято-Володимировому Хрещенні, церковні достойники доходять до суспільного виміру ідеї «Київ – Другий Єрусалим». Суспільна функція Києва як Другого Єрусалима полягає у тому, що він є точкою тяжіння усього народу, а це веде до об'єднання України. Притаманний «київській ідеї» киевоцентризм допомагає подолати трактування України як «окраїни» якоїсь імперії, сприяє їй на шляху самостійності та проганяє дух меншовартості, допомагає віднаходити власну ідентичність та не загубитися в сучасному цивілізаційному просторі. І завдяки цьому Україна знаходитиметься в центрі свого духовно-історичного розвитку, не відступаючи перед іншими силами на периферію цього процесу.

Церковний, вимір ідеї «Київ – Другий Єрусалим» сприяє процесам українського екуменічного діалогу та включення у вселенський екуменічний рух. Дискутуючи про відновлення єдності, ієрархи підходять до цього питання у притаманний кожній Церкві спосіб. Окремі Церкви розглядають його у світлі конфесійного мислення, а інші зуміли піднятися понад це мислення та використали принцип киевоцентризму, який засвідчує зрілість Церкви та закоріненість у давній церковній традиції Києва – Другого Єрусалиму. Представники Української Греко-Католицької, Церкви також вірять, що завдяки ідеї «Київ – Другий Єрусалим» відбудеться ще й православно-католицьке порозуміння в Україні, а відтак єдина Київська Церква перебуватиме у сопричасті з Церквами Сходу та

Заходу, створюючи, тим самим через опосередковане спілкування, підґрунтя для вселенського примирення Церков.

Новизною цієї дипломної роботи вважаємо спробу науково представити сучасний стан становлення та розвитку давньоруської ідеї. Однак ми усвідомлюємо, що наша праця не претендує на вичерпне наукове висвітлення цієї теми. Ідея «Київ – Другий Єрусалим» існує тисячоліття та творилася не однією людиною, ані одним поколінням. Проте жоден з її творців та проповідників не сказав «останнього слова». Тому вона залишається актуальною в кожен епоху існування українського народу, адже дає відповідь на різні виклики часу. Її унікальність та універсальність у тому, що протягом століть вона залишається відкритою на нові творчі пропозиції. Наступним етапом розвитку «київської ідеї» міг би стати процес її кристалізації, дозрівання. Вважаємо, що цьому сприятиме інтерес, який знову з'явився до ідеї «Київ – Другий Єрусалим» у XXI столітті. Тож сподіваємося, що ця праця виконає своє основне завдання – поглибить зацікавлення ідеєю «Київ – Другий Єрусалим», а через це – спадщиною українського народу та Церкви.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Святе Письмо, документи Церкви та джерела

Святе Письмо Старого та Нового Завіту / перекл. І. Хоменка. Рим 1991.

Молитвослов. Рим-Торонто 1990.

Молитовник «Прийдіте поклонімся». Львів 2005.

«Ми є носіями східного благочестя у його візантійсько-київській традиції, починаючи від Володимирового Хрещення». Інтерв'ю з єпископом УГКЦ Богданом (Дзюрахом) // [Електронний ресурс]: RISU – Режим доступу до статті: http://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/comments/12297/ (13.04.2012).

«Наш Патріархат міг би стати дуже сильним екуменічним інструментом, який міг би привести до усвідомлення єдності Церкви». Інтерв'ю з Патріархом Любомиром (Гузаром), Главою та Отцем УГКЦ // [Електронний ресурс]: RISU – Режим доступу до статті: http://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/interview/823/ (11.05.2012).

Блаженніший Любомир (Гузар). Один Божий народ у краї на київських пагорбах // [Електронний ресурс]: Бібліотека Української Греко-Католицької Церкви – Режим доступу до статті: <http://lib.ugcc.org.ua/2004/04/13/kyiv/> (13.04.2012).

Блаженніший Святослав (Шевчук). Проповідь у Світлий понеділок (16.04.2012) // [Електронний ресурс]: Департамент інформації Української Греко-Католицької Церкви – Режим доступу до статті: [http://ugcc.org.ua/news_single.0.html?&tx_ttnews\[tt_news\]=7858&cHash=2294387e5f07e0365d2c4d115bbbbc95](http://ugcc.org.ua/news_single.0.html?&tx_ttnews[tt_news]=7858&cHash=2294387e5f07e0365d2c4d115bbbbc95) (21.04.2012).

Виступ Блаженнішого Митрополита Володимира на Архієрейському соборі в Москві // [Електронний ресурс]: Офіційний сайт Української Православної Церкви – Режим доступу до статті: <http://orthodox-church.kiev.ua/page17/news1038.html> (6.05.2012).

Відповідь Священного Синоду Української Православної Церкви Голові Української Католицької Церкви візантійського обряду Блаженнішому кардиналу Любомиру Гузару // [Електронний ресурс]: Офіційний сайт Української Православної Церкви – Режим доступу до статті: <http://orthodox.org.ua/ru/node/1380> (11.05.2012).

Грамота кївскаго митрополита Іова Борецкаго къ православнымъ южно-русцамъ съ опроверженіємъ клеветъ, распространяемыхъ уніатами относительно его самаго и архієпископа Мелетія Смотрицкаго (9.05.1626) // С. Голубев. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники (Опыт исторического исследования). Приложения, т. I. Киевъ 1883, с. 279-283.

Грамота кївскаго митрополита Іова Борецкаго къ православнымъ южно-русцамъ, съ убѣжденіями не прельщаться унією, но твердо стоять въ православіи (15.12.1621) // С. Голубев. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники (Опыт исторического

исследования). Приложения, т. I. Киевъ 1883, с. 261-264.

Декрет Блаженнішого Святослава (Шевчука) про створення нових митрополій (21.11.2011) // Вісник Києво-Галицького Верховного Архієпископства 20 (2011) 32-38.

Єпископ Переяслав-Хмельницький Олександр (Драбинко). Киев – Новый Иерусалим. К очеркам о киевской градософии // [Електронний ресурс]: Офіційний сайт Української Православної Церкви – Режим доступу до статті: <http://orthodox.org.ua/uk/node/5683> (9.03.2012).

Заповіт Блаженнішого Патріарха Йосифа Сліпого. Львів 2003.

Заява Архієрейського Собору УАПЦ щодо питання об'єднання Українського Православ'я від 15 серпня 2006 року Божого // [Електронний ресурс]: Притвор – Режим доступу до статті: <http://prityvor.kiev.ua/ec/book/export/html/10> (6.05.2012).

Звернення Архієрейського Собору Української Автокефальної Православної Церкви (16.07.2010) // [Електронний ресурс]: Релігія в Україні – Режим доступу до статті: http://www.religion.in.ua/news/ukrainian_news/5255-kiyiv-novij-yerusalim-ochima-uapc.html (10.03.2012).

Звернення Блаженнішого Любомира до вірних Української Греко-Католицької Церкви з приводу спорудження собору Воскресіння Христового у Києві (9.09.2003) // Патріархат 6 (2003) 4.

Звернення Блаженнішого Святослава до вірних Української Греко-Католицької Церкви та всіх людей доброї волі у справі збору пожертв на завершення патріаршого собору Воскресіння Христового в Києві (23.12.2011) // Вісник Києво-Галицького Верховного Архієпископства 20 (2011) 26-27.

Звернення Блаженнішого Святослава з нагоди дня святого рівноапостольного великого князя Володимира та відновлення хресних обітів // [Електронний ресурс]: Офіційний сайт Української Греко-Католицької Церкви – Режим доступу до статті: <http://www.ugcc.org.ua/1901.0.html> (13.04.2012).

Іларіон Київський. «Слово про Закон і Благодать» / перекл. В. Яременко // Тисяча років української суспільно-політичної думки, т. I. Київ 2001, с. 200-218.

Концепція екуменічної позиції Української Греко-Католицької Церкви // [Електронний ресурс]: RISU – Режим доступу до статті: http://risu.org.ua/ua/library/periodicals/lis/lis_2000/lis_00_07/34346/ (13.04.2012).

Лист Блаженнішого Любомира до Блаженнішого Митрополита Володимира, Предстоятеля Української Православної Церкви від 26 квітня 2008 року Божого // [Електронний ресурс]: Офіційний сайт Української Греко-Католицької Церкви – Режим доступу до статті: <http://www.ugcc.org.ua/293.0.html> (11.05.2012).

Літопис Руський за Іпатським списком / перекл. Л. Махновця. Київ 1990.

Митрополит Володимир (Сабодан). Пам'ять про Новий Єрусалим: Київська традиція (Слово про Київ на відкритті IX Міжнародних Успенських Читань «Пам'ять і надія: горизонти та шляхи усвідомлення») // [Електронний ресурс]: Богословський клуб во ім'я св. Максима Исповедника – Режим доступу до статті: <http://bogoslov-club.org.ua/?p=627> (22.02.2012).

Митрополит Мефодій (УАПЦ). Здобутки та помилки «проекту Патріархат» // [Електронний ресурс]: «Зеркало недели» – Режим доступу до статті: http://zn.ua/SOCIETY/zdobutki_ta_pomilki_proektu_patriarhat-60525.html (5.05.2012).

Молдован А. «Слово о Законе и Благодати» Илариона. Киев 1984.

Письмо мстиславского епископа С. Коссова къ кiev. Митрополиту Петру Могила (21.04.1640) // С. Голубев. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники (Опыт исторического исследования). Приложения, т. II. Киевъ 1883.

Повесть временных лет по Лаврентьевской летописи 1377 г. / под ред. Адриановой-Перетц В., ч. 1. Москва-Ленинград 1950.

Послання Предстоятеля Української Православної Церкви з нагоди 1000-річчя заснування Собору Святої Софії Премудрості Божої (27.11.2011) // [Електронний ресурс]: Офіційний сайт Української Православної Церкви – Режим доступу до статті: <http://orthodox.org.ua/article/poslannya-predstoyatelya-ukraïnskoï-pravoslavnoï-tserkvi-z-nagodi-1000-richchya-zasnivannya-> (9.03.2012).

Послання Синоду Єпископів Києво-Галицького Верховного Архиєпископства до духовенства, монашества й мирян Української Греко-Католицької Церкви та до всіх людей доброї волі з приводу 60-ї річниці Львівського псевдособору 1946 року (7.03.2006) // Аржаковський А. Бесіди з Блаженнішим Любомиром Гузаром: До постконфесійного християнства Львів 2007, с. 170-182.

Дослідження

Данилевский И. Мог ли Киев быть Новым Иерусалимом? // Древняя Русь глазами современников и потомков (IX – XII вв.) (курс лекций). Приложение 5. Москва 1998, с. 355-368.

Демчук Р. «Киев – второй Иерусалим» // Дружба: ее формы, испытания и дары (Успенские чтения). Киев 2008, с. 379-389.

Завгородній Ю. Образ Єрусалима в книжній культурі Київської Русі XI — першої половини XIII ст. // Наукові записки (Філософія та релігієзнавство). 19 (2001) 59-64.

Ричка В. «Город Ярослава»: семантическое наполнение летописного образа // Киево-руські студії. Ніжин 2005, с. 42-55.

Ричка В. «Київ — Другий Єрусалим» (з історії політичної думки та ідеології середньовічної Русі). Київ 2005.

Ричка В. Витоки державності на Русі очима самої Русі // Ruthenica 2 (2003) 93-107.

Ричка В. Ідея Києва – Другого Єрусалима в політико-ідеологічних концепціях середньовічної Русі // Археологія 2 (1998) 72-82.

Ричка В. Київська Русь: проблема етнокультурного розвитку (конфесійний аспект). Київ 1994.

Ричка В. Хрещення Русі 988р: ідейний зміст літописного сюжету // Ruthenica 3 (2004) 93-102.

Ричка В. Чию славу переяв Переяслав? // Киево-руські студії. Ніжин 2005, с. 23-31.

Ричка В. Чого шукала Русь під мурами Царгороду?// Киево-руські студії. Ніжин 2005, с. 6-17.

Рычка В. «Бог среди него» Почему Киев называют матерью городов русских? // Родина 8 (1999) 25-28.

Сас П. «Єрусалимська» ідея 1620-х років Іова Борецького // Україна крізь віки. Збірник наукових праць на пошану академіка НАН України, професора Валерія Смоля. Київ 2010, с. 259-268.

Сас П. Витоки українського націотворення. Київ 2010.

Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-XVII ст. Київ 2002.

Додаткова література

«Одвічна місія Києва — скромна місія миротворця». Інтерв'ю з Мирославом Мариновичем // [Електронний ресурс]: «Дзеркало тижня. Україна» – Режим доступу до статті: http://dt.ua/SOCIETY/miroslav_marinovich_odvichna_misiya_kieva__skromna_misiya_mirotvortsya-77188.html (5.05.2012).

«УГКЦ шкодує за цей драматичний поділ, однак від унії не відмовляється». Інтерв'ю з Ігорем Сковчилянцем // [Електронний ресурс]: Новий Погляд – Режим доступу до статті: http://pohlyad.com/index.php?id=32&no_cache=1&tx_ttnews%5Bpointer%5D=1&tx_ttnews%5Btt_news%5D=3716&tx_ttnews%5BbackPid%5D=19&cHash=9d75792349 (13.04.2012).

Аверинцев С. Византия и Русь: два типа духовности // Новый мир 7 (1988) 210-221.

Аверинцев С. До з'ясування смислу напису над конхою центральної апсиди Софії Київської // Софія-Логос словник. Київ 2004, с. 278-316.

Антошевський Т. Спадкоємці чи продовжувачі? // Патріархат 5 (2009) 18-20.

Бендик М. «Світильник істини» // [Електронний ресурс]: Дивен світ – Режим доступу до статті: <http://dyvensvit.org/osobystist/189-osobystist-komentari/2037-o-dr-myron-bendyk-qsvitylnyk-isty>

нуq (13.04.2012).

Бендик М. Еклезіологічні перспективи УГКЦ: до питання про патріархат // Патріархат 2 (2003) 7-9.

Бендик М. Київське християнство у світлі Декрету Глави УГКЦ про заснування трьох нових митрополій в Україні // [Електронний ресурс]: Офіційний сайт Дрогобицької духовної семінарії – Режим доступу до статті: <http://dds.edu.ua/ua/articles/2/rizne/980-kyivskehrystyjanstvovsvitlidekretuprozasnuvannjamytropoliy.html> (13.04.2012).

Бендик М. Патріархат УГКЦ – сучасний етап становлення // [Електронний ресурс]: Офіційний сайт Дрогобицької духовної семінарії – Режим доступу до статті: <http://dds.edu.ua/u3a/component/content/article/117-interesting/511-patriarhat.html> (13.04.2012).

Великий тлумачний словник сучасної української мови / під ред. В. Буселя. Київ 2009.

Вернадский Г. Древняя Русь / перевод с английского изд. 1943 г. Тверь. Москва, 1996.

Гаваньо І. Навколо проголошення патріархату УГКЦ // Патріархат 6 (2003) 16-19.

Гербы и трены при гробѣ и трунѣ того ж яснепревелебного его милости господина, отца и пастыра кир, архієпископа, митрополита кїевского // Українська поезія. Середина XVII ст. / упор. В. Кречотень, М. Сулима. Київ 1992, с. 83.

Горбїк С. (УАПЦ). До питання ідеї УГКЦ про «подвійну єдність» // [Електронний ресурс]: Богословський портал – Режим доступу до статті: <http://theology.in.ua/ua/bp/discussions/theme/40823/> (13.04.2012).

Грушевський М. Виїмки з джерел до історії України-Руси (до половини XI віка), т. XII. Львів 1895.

Данилевский И. Библия и Повесть временных лет (к проблеме интерпретации летописных текстов) // Отечественная история 1 (1993) 78-94.

Демчук Р. Формування репрезентативних міфологем на теренах України // Магістеріум 34 (2009) 21-30.

Дискуссионный клуб «Собрать расточенные». «Киевская идея» как идеологическая основа всеукраинского церковного и восточно-православного единства. Столкновение или единение миров? // [Електронний ресурс]: Офіційний сайт архієпископа Іонафана (Елецких) – Режим доступу до статті: <http://vladyka-ionafan.ru/events/2010/10/07> (20.10.2010).

Евангельский словарь библейского богословия / под ред. Уолтера Элуэлла. Санкт-Петербург 2000.

Зимин А. Память и похвала Иакова Мниха и Житие князя Владимира по древнейшему списку // В. Ричка. Княгиня Ольга. Додаток 2. Київ. 2004, с. 289-309.

Зразковою є пропозиція всім Церквам київської традиції визнати вину за розкол єдиної Церкви і працювати над її возз'єднанням. Інтерв'ю з Мирославом Мариновичем // [Електронний ресурс]: Агенція новин Firtka.if.ua – Режим доступу до статті: <http://firtka.if.ua/?action=show&id=4091> (13.04.2012).

Зуєв П., Щоткіна К. Киевское распутье // [Електронний ресурс]: Дзеркало тижня 13 (2010) – Режим доступу до статті: http://zn.ua/SOCIETY/kievskoe_rasputie-59760.html (20.08.2010).

Кислюк К. Київ, який так і не став Єрусалимом (три образи однієї ідеї) // [Електронний ресурс]: Національна бібліотека імені В. І. Вернадського. (Вісник Харківського національного університету 803 (2008)) – Режим доступу до статті: <http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/vkhnu/Tk/803/12.html> (23.10.2010).

Колесов В. Мир человека в слове Древней Руси. Москва 1978.

Комеч А. Древнерусское зодчество конца X — начала XII вв. Москва 1987.

Кондратюк І. Хто кому поступиться? // [Електронний ресурс]: Львівська газета – Режим доступу до статті: <http://www.gazeta.lviv.ua/print/life/2012/03/11/1919> (5.05.2012).

Кримський С. Під сигнатурою Софії // Філософська і соціологічна думка. 5-6 (1995) 235-243.

Литаврин Г. Представления «варваров» о Византии и византийцах в VI – X вв. // Византийский временник, 46 (1986), с. 100-108.

Літописні замітки уставника київської Успенської церкви Кирила Івановича (не пізніше 1616 р.). Київський літопис першої чверті XVII ст. / підг. Ульяновський В., Яковенко Н. // Український історичний журнал (УІЖ). 2 (1989); 5 (1989).

Матеріали круглого столу: «Єдина помісна Церква в Україні: плани – проблеми – перспективи» // Патріархат 6 (2008) 3-11.

Нікітенко Н. Свята Софія Київська: історія в мистецтві. Київ 2003.

Оболенский Д. Связи между Византией и Русью в XI – XV вв. // Международный конгресс исторических наук. Москва, (16-23.08.1970). Москва 1970, с. 1-13.

Окара А. «В поисках имперской перспективы»: суждено ли Киеву стать новым центром поствизантийской цивилизации? // [Электронный ресурс]: Русский архипелаг – Режим доступа до статті: <http://www.archipelag.ru/geopolitics/nasledie/cosmopolis/36/> (20.10.2010).

Окара А. Миф Киева как «Града Небесного»: история и футурология // [Электронный ресурс]: Форум спасения Киева – Режим доступа до статті: <http://forumspaskiev.org.ua/databox/2005/10/09001.php> (5.10.2010).

Панегірик «Евфония весело брямчаа» (1633р.), присвячений вступу на митрополичу кафедру Петра Могилы // Українська поезія. Середина XVII ст. / упор. В. Крекотень, М. Сулима. Київ 1992, с. 62-66.

Пелехатий І. Ювілей Хрещення України – під Покровом Богородиці // [Електронний ресурс]: Офіційний сайт Української Греко-Католицької Церкви Івано-Франківської Архиепархії – Режим доступа до статті: <http://www.if-eparchia.org.ua/archiv/550-s-----n.html> (13.04.2012)

Плохій С. Наливайкова віра: козацтво та релігія в ранньомодерній Україні. Київ 2005.

Подскальски Г. Христианство и богословская литература в Киевской Руси (988-1237 гг.). Санкт-Петербург 1996.

Помісність УГКЦ як вона є. Інтерв'ю з Патріархом Любомиром (Гузаром), Главою та Отцем УГКЦ // Патріярхат 4 (2009) 3-8.

Про шляхи зростання Церкви. Інтерв'ю з Мироном Бендиком // [Електронний ресурс]: Поступ – Режим доступа до статті: http://postup.brama.com/000603/96_13_1.html

(13.04.2012).

Промова ніжинського протоієрея Максима перед посольством Василя Бутурліна // Воссоєдинение України с Россией. Документи и материалы в трех томах, т. 3. Москва 1953.

Рождественская М. Образ Святой Земли в древнерусской литературе. (По материалам конференции, подготовленной и проведенной Центром восточнохристианской культуры в октябре 1991 года) // [Електронний ресурс]: Православный Поклонник на Святой земле – Режим доступу до статті: http://palomnic.org/bibl_lit/drev/r/ (22.02.2012).

Русина О. Київ як *sancta civitas* у московській ідеології та політичній практиці XIV–XVI ст. // «Істину встановлює суд історії». Збірник на пошану Федора Павловича Шевченка, т. 2. Київ – 2004, с. 165-183.

Савченко С. Московія очима України-Руси XVI–XVII ст. // *Confraternitas*. Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича. 15 (2006-2007), с. 282-297.

Словарь библейского богословия / под. ред. Ксавье Леон-Дюфура. Киев 2003.

Толочко П. Древнерусская народность воображаемая или реальная. Санкт-Петербург 2010.

Толочко П. Київська Русь // Київ і Русь. Вибрані твори 1998-2008рр. Київ 2008, с. 7-28.

Толочко П. Київська Русь. Київ 1996.

Чорноморець Ю. Крах українського православ'я // [Електронний ресурс]: Тексти.org.ua –

Режим доступу до статті: http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/34960/Krah_ukrajinskogo_pravoslavja_V_UPC_MP_vladu (5.05.2012).

Шевчук В. Суспільно-політична думка в Україні в XVI – першій половині XVII століття // Тисяча років української суспільно-політичної думки, т. I. кн. 1. Київ 2001.

Щапов Я. Древнерусские княжеские уставы XI-XV вв. Москва 1976.

Элвелл У. Теологический энциклопедический словарь. Москва 2003.

Pritsak O. Kiev and All of Rus': The Fate of a Sacral Idea // Harvard Ukrainian Studies 3/4 (1986) 279-301.

Robert Ousterhout. Sacred Geographies and Holy Cities: Constantinople as Jerusalem // Hierotopy. Creation of Sacred Spaces in Byzantium and Medieval Russia / Edited by A. Lidov. Moscow 2006, p. 98-116.

ЗМІСТ

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

ЗМІСТ

ВСТУП

РОЗДІЛ 1. ДЖЕРЕЛА ІДЕЇ «КИЇВ – ДРУГИЙ ЄРУСАЛИМ»

1. 1 Формування Давньоруської держави

1.1.1 Прадавня історія Русі і роль Києва

1.1.2 Візантія і Русь

1.1.3 Християнізація Русі

1.2 Зародження ідеї в добу Київської Русі

1.2.1 Образ Єрусалиму в Біблії

1.2.2 Бачення Єрусалиму давньоруськими книжниками

1.2.3 Константинополь – Другий Єрусалим

1.2.4. Київ – Другий Єрусалим

1.3 Відродження ідеї у XVI–XVII століттях.

Висновок

РОЗДІЛ 2. КИЇВ ЯК ДРУГИЙ ЄРУСАЛИМ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО МІЖЦЕРКОВНОГО ДІАЛОГУ В УКРАЇНІ

2.1 Позиція Українських Православних Церков (УПЦ МП, УПЦ КП, УАПЦ)

2.1.1 «Київ – Другий Єрусалим» – національна перспектива

2.1.2 «Київ – Другий Єрусалим» як екуменічна ідея для українського православ'я

2.2 Ідея «Київ – Другий Єрусалим» і Українська Греко-Католицька Церква

2.2.1 Формування ідеї

2.2.2 Усвідомлення власної ідентичності як підґрунтя київської ідеї

2.2.3 Роль ідеї Нового Єрусалиму в екуменічних змаганнях УГКЦ

2.3 Спроба порівняння та синтезу

Висновок

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ